

A HANGJATÉK

A HANGJATÉK a rádió műfaja. Sokan nem hisznek benne, de ezek a tamáskodók nem az igazi rádióhallgatók közül valók. Véleményük inkább csak a némafilm hasonlónak látszó esetére támaszkodik; amint a némafilm is csak időszaki, átmeneti jelenség volt a teljesfilm felé, ugyanúgy a csak fülnek szóló rádió is ideiglenes dolog a televízióig. Az ilyen ideiglenes kifejező eszköznek pedig szerintük minek kellene külön műfaj, mely már önmagában halálra van ítélve? írók és irodalom iránt érdeklődő emberek szintén hangoztatják e tagadó álláspontot, sőt színészek is. Ismétlem azonban, mindig csak olyanok, akik a rádióknak nem szerelmesei. A rádió korunk legigazibb és legmodernebb kifejező eszköze, illik hozzászólni és kultúrfőlényfitogtatás kicsit lesajnálni.

A valódi rádiósoknak, aki szeretettel ül a hangszórója előtt, nem kell magyarázgatni, hogy a rádióknak élő, sokfelé ágazó külön műfaja van. Az igazi rádiós azonban nem az irodalmárok, nem a kritikusok és nem a színészek merevítő és műfaji kaptafákhoz ragaszkodó seregéből kerül ki. A film sem ezek segítségével, hanem ezek ellenére lett naggyá. Emlékezhetünk azokra a véleményekre, melyek a moziban csak hitvány színházpótlót láttak az alantas tömegek számára. Színházpótlót, melynek a művészethez semmi köze. A filmek közönsége, mely nálunk a Velence- és Wekerle-kávéházak igazán nem előkelő helyiségeiben kezdte a mozival való barátkozást, szerencsére nem tudott az intellektuellek lesújtó ítéletéről. Hívó és élvező lélekkel járt a moziba és íme, a megvetett, semmibe vett film szalonképes lett. Annyira szalonképes, hogy a legirodalmibb és legdoktrinérből műtélők is meghajoltak előtte.

A rádióknak ugyanez a sorsa. Kezdetben kötéllel kellett fogni a „jobb“ előadókat a stúdiókba, ma már egyre nagyobb az ostrom és egyre szaporodnak a rádiópápák, akik azonban rádiót még mindig alig hallgatnak. A hangjáték hőskorát éli és művelője, kivált nálunk, kevés. Különös is, furcsa is, hogy sokhelyütt a rádió az alkotó és előadó művészet számára csak „mellékjövedelem“ lett, minden alaposabb hozzáértés nélkül. Az igazi lelkesedés a legtöbbjünkönél a főterületé. A szerényen jelentkező, ismeretlen jövevénynek, a rádióknak ugyanis tekintély! fedezetre volt szüksége és a tekintélyeket csak máshonnan, a már meglévő területekről vehette. Majd jön egy olyan nemzedék, mely a hangjátékot a színpad szemléletétől függetlenül

fogja kezelni. Ezek a sorok inkább ennek az új nemzedéknek és a rádióművészet eddigi híveinek szólnak; a nemismerésből fakadó aláértékelést elintézi az idő.

A hang játék fogalma egyre differenciálódik. Johannsen hangjátékdrámaturgiája e sokrétűséget felette érdekesen világítja meg a német rádióműsorok gyakorlati szükségessége alapján. Hangjáték helyett összefoglaló gyűjtőnévnek inkább a „hangdarab“, „mikrofonadarab“ nevet ajánlja és ebben teljesen igaza is van. Külföldet sokat hallgató rádiósok jól érzik a sokrétűség kívánta elnevezések szükségességét; nálunk a rádióknak még számos műfaja nem tudott kibontakozni és a névadás parancsolóan inkább csak a műsorfordításoknál jelentkezik.

Bizonyos, hogy a hangjáték a televízió komoly használhatóságának elkövetkezésével televíziós játékká fejlődik. Sohasem lesz azonban más, mint rádiójáték; amint a hangosfilm egész játéksíkja is merőben más, mint a színdarabé. Ez a mai „hangdarabok“ minden fajtájára érvényes igazság. A film, színdarab és hangjáték egyenrangúan, de más-más művészeti síkon áll egymás mellett. Mind-egyikből az a legművészebb és legsikeresebb, mely egyenesen a saját műfaji keretében készült. Az átdolgozások sohasem sikerülnek százszázalékosan, mindnyájan tapasztaljuk napról-napra, hogy a filmre vagy rádióra átdolgozott színdarab csak bosszúságot vált ki belőlünk, nem művészi elismerést.

Azon már régen túl vagyunk, hogy a hangjáték, vagy kiterjesztett megjelölésében: a hangdarab különböző hanghatások alkalmazását jelenti csupán. Zajok, zörejek, hangutánzások, divatossá vált nevükön: hangkulisszák nem lényeges elemei az igazi rádióműnek. A hangjátékíró ezeket csak a feltétlenül szükséges mértékben használhatja. Az igazi hangkulisszák a rádióhallgató lelkében vannak; a hallgatás folyamán merülnek fel és művészeti együttműködésre bírják a figyelt; képzelőerejét a filmnél és színpadnál hasonlíthatatlanul jobban foglalkoztatják. A hallgató maga is alkot, helyszínt épít fel és alakokat formál ki magában pusztán a hanghatás nyomán. Művészi élmény szempontjából ezért több a hangjáték a filmnél és színpadnál, hiszen a hallgató is játszik benne képzelete sokszerűségével, egyéni ízével és határtalanságával. De egyben ezért is nehezebb az író számára.

Nincs zavaróbb és stílustalanabb dolog, mint amikor a bemondó vagy rendező a rádióban előadott darab előtt a színt vagy tartalmat magyarázza. A kikiáltós mozik szörnyű kezdetlegességét juttatja az ilyesmi eszünkbe. Néha még a hangkulisszákat is képesek megmagyarázni, ami egyenesen halálos bűn a rádióban. Azzal mentegetik az ilyen eljárásokat, hogy nélkülök a darabot nem lehet megérteni. Nyilvánvaló, hogy az efféle darabok nem valók a rádióba.

A hangdarabok fajtái közül a hangjáték a rádió drámai műfaja, az, ami a színpadnak a színdarab. A dráma alfajai szerint lehet vígjáték, középfajú dráma vagy szomorújáték; lényege tehát nem a zene vagy más hangkulissza, hanem a mikrofonra írt drámai cselekmény maga. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a regényesített

életrajz igen divatos irodalmi műfajának megvan a rádióbeli hasonmása is: a zeneszerzők főbb műveit eljátszó és a közöket az ő életük-ből regényesített jelenetekkel kitöltő áhangjáték. Amint a regényesített életrajz nem igazi regény, úgy valamely zeneszerző műveinek jelenetekkel közbeszúrdalt előadása sem rádiódramairás.

A hangjáték és a színjáték teljesen más működési síkja már az időtartamnál kitűnik. Ma színpadokon a mintegy kétórás játsszási időtartamú darabok szokásosak, melyek 3—5 felvonásra oszlanak. A díszletezésekre szükséges szünetekkel a darabra fordított idő a színházban $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ óra. Rádióban ez a hosszú szünetek feleslegessége miatt megrövidül $1\frac{1}{2}$ —2 órára. Az ilyen, úgynevezett egészestés darabok előadása azonban merőben rádiószerűtlen. Lehetetlen egyetlen érzékkel ennyi időn át odaadóan figyelni. A gyakorlati rádióhallgatásnak az a tapasztalata, hogy a jó és magas művészi hatást elért hangjátékok időtartama 30—60 perc.

A szereplők száma dolgában is a színpad diktál még, természetesen rádióhallgatóellenesen. Képtelenség még csak 8—10 szereplőt is számontartani és felismerni. Legfeljebb 7 szereplő lehet a hangjátékban, de legjobbak a 2—4 szereplősek a megértés szempontjából. És ezeknek is olyan eltérő hangúaknak kell lenniük, mint valamely énekkar tagjainak. A jó hangjátékrendező, aki maga is rádióhallgató, semmi körülmények között sem tűr például két szoprán-, három baritonhangú, hasonló hangszínezetű szereplőt egy darabban. Legjobb, ha szoprán, alt, magasbariton és basszusbariton adja az együttest, ha még több szereplő van, a köztük lévő árnyalatokkal. Az olaszok és kivált az angolok nagyon ügyelnek erre; újabban a németek modern hangjátékaiknál a szereplőket hangjukon nevezik, nem valamely névvel. Ha a szereplők száma nagy, hangjuk pedig nem jól megkülönböztethető, az előadásnak semmi értelme nincs; a hallgató bosszúsán lezárja a készülékét vagy más állomásra fordít. A színpadon hagyomány, hogy a „nagy“ darabnak hatalmas szereptömege is van. Ezt a hagyományt a mikrofon még nem tudta lebírni; lépten-nyomon látunk csökkentett szereposztású, mégis 10—15 szerepes „mikrofonra átdolgozott“ darabokat. „Látunk“, de nem hallunk, mert végighallgatásuk legtöbbsnyire lehetetlen. Kivált az egyes nemzetek reprezentatív darabjai ilyenek, pedig ezeknek a mikrofon elé hozatalával egészen más célt akartak elérni.

A hangjáték egyenes vonalú, világos szerkezetű. A színpadokon annyira kedvelt és túltengő epizódok teljesen szükségtelenek benne. Színpadon esetleg hathat még a csupa epizódból összefűzött darab is, rádióban soha. Az epizodista színész sem áldásos jelenség a hangjátékban, mert apróságokat kiemelő természetét itt sem tagadja meg és egy-egy röpké hanghatás kedvéért elrontja a drámai fővonalat.

A színész művészi játéka teljességében mind több életet, mind több lendületet akar kihozni. Nagy gondot fordít játéka „tempó“-jára. Arra azonban már nem gondol, hogy a színpadi tempó és a rádiótempó nem egy. A színjáték által megkívánt tempó a hangjátékot érthetlenné teszi; „tempó“ tehát lesz a hangjáték-előadásban, hadarássá és rikácsolássá fokozódott tempó, mely annyi hangjáték-

hallgatót elkedvetlenít a reménytelenségig. Ha hevesebb érzelmet fejez ki a színész, hangzavarrá válik a mikrofon előtt való játéka. Különösen a kisebb színpadok színésznői remekelnek ebben. Azt hiszi az ilyen színész, hogy rádiótökéletességet nyújtott, művészete csúcspontját adta, pedig csak haragot váltott ki. Persze, jómagam sohasem hallgat darabot a rádióból, különben tudná, hogy a mikrofon előtt a leghevesebb indulatok szavait is jóval lassabban, sokkal tagoltabban kell kiejteni, mint a színpadon. Az európai kontinensen uralkodó hangjátékrendezési rendszer, melynél a rendező a mikrofonpróbán is nemcsak hallja, de a rendezőfülke üvegablakán át látja egyszerszintűen a mikrofonjátékot, nem mérsékelheti a tempózó színészt. Az angolok mikrofonfőpróbáján, sőt az előző mikrofonpróbán a rendező egy távolabbi szobában ül a hangszóró előtt, ahonnan nem lát a játékterembe. Teljesen a rádióhallgató helyzetében van tehát azzal a különbséggel, hogy a hibákért tüstént rákiálthat telefonján a színészre.

A színpadi tempó mikrofon előtti alkalmazása a hangjáték megőléje.

A tempóbajok onnan is származhatnak, hogy nem teszünk helyes különbséget színpadi csend és mikrofoncsend között. A rádióban játszó színész azt hiszi, hogy nem szabad egy pillanatra sem megállnia a beszédben. Kezdetben valóban ezt hirdették a rendezők, de ma már értékeljük a hangjáték folyamán, a darab természete szerint adódó szüneteket.

A hangjáték formai oldala a szó, mely egyedül hat a színész egész játékából a közönségre. A mikrofonszínész szava sokkal érthetőbb, sokkal bensőségesebb, sokkal igazabb, sokkal meggyőzőbb, mint a színpadi színészé. A mikrofon kegyetlen szerszám, a mesterkelt, az át nem érzett hangot kegyetlenül elárulja. Hát még a csak - olvasott, gyakran rosszul olvasott szerepet!

Mi lehet a hangjáték tárgya? Minden drámai esemény, azaz minden olyan életrészlet, melyben a hallgató természetes lelki parancsból odaáll valaki vagy valami mellé. Valamely sorssal kell benne együtt élnünk. A puszta valóság megjelenetése még nem hangjáték. Az idő meg a tér kevésbé korlátozza a rádiódrámát, mint a színpadit; feszültségének azonban fokozottabbnak kell lennie. Ezért a szerkezetre nagy gondot fordít az igazi hangjátékíró.

Magyarországon sűrűn hallott vélemény, hogy magyar íróknak hangjátékot nem érdemes írni. Ilyen alapon tanulmányokat sem érdemes írni, de talán regényeket és színdarabokat sem, hogy a versekről ne is szóljunk. Ha tisztán az anyagi hasznot nézzük, számos színdarab nem születhetett volna meg soha. Aki szereti a rádiót az írók közül és szívvel-lélekkel benne él, az ír hangjátékot, mert számára ez a szükséges és ösztönösen kínálkozó kifejezési forma. Csak-hogy a drámát írni tudó írók között kevés a rádiós. Viszont kétségtelen baj, hogy a színpadról átvett értékelési fokozat szerint az igazi hangjáték, tehát a kevésszereplőjű, 30—60 percig tartó rádiódráma írója sokkal kevesebbet kap, mint a színpadra írt, nem rádiószerű, de tovább tartó mű szerzője. A tökéletes, minden ízében mikrofon-szerű hangjáték csak „egyfelvonásos“-nak számít, melynek egy előadásért 100 pengő jár, a rádiószerűtlen, hosszú színpadi mű ellen-

ben „egészesítés darab“, 360 pengő tiszteletdíjjal. Az az író ilyenformán, akinek a pénzre is kell néznie, nem valódi rádiodarabot ír a rádiónak, mert azzal rosszabbul jár. A hangjátékírásnak a színházból származó, rádióval ellentmondó szellemű, ily értékelésén azonban könnyű változtatni.

A rádió mammutfogyasztó minden nála számbajöhető alkotás terén. A színházra való támaszkodását ezért meg kell értenünk. Hangjáték kevés van, sőt előadható színdarab is kevés. A hangjáték-írókat azonban nem a színház felől kell várni. A legjobb német és angol hangjátékírók sem a színpadról jöttek, hanem a rádióban nőttek meg. Kész neveket a rádió nem vehet sehonnan, neki magának kell saját műfaja embereit nagygyá tenni.

A hangdarabok közül második sorban az úgynevezett hangképsort (Hörfolge) említhetjük; ez jelenetek, versek, idézetek, dalok, zenedarabok tetszésszerinti, de egy tárgykörben lévő egymásutánja. A hangképsor némely külföldi műsorban felette sűrűn előforduló szám; nálunk az irodalmi és zenés egybeállítás alakjában jelentkezik, jelenetekkel és riporttal nem szoktuk adni. Nyilvánvaló, hogy a hangképsornak színpadi művekkel semmi közössége nincs, az oktatófilmekkel azonban van hasonlatossága. Hangképsor az a műsorszám is, melyben a prózai előadó közben-közben hanglemezeket használ fel tarkításul, esetleg hangszerszólistákat vagy zenekart működtet.

A rádióoperett és a rádióopera a mikrofon szükségleteit oly irányban szolgálja, mint a hangjáték: kevés szereplő, átlátszó cselekmény, 30—60 perces időtartam jellemzi mindkettőt. Ma ez a két műfaj még ritkább, mint a hangjáték; úgy az operettet, mint az operát kihúzásokkal és átdolgozásokkal szokták adni a stúdiókból, az átdolgozás persze csak megalkuvás a rádióra közvetlenül írt művek hiánya miatt. Sok rádió kedveli az operettek és operák úgynevezett keresztmetszeteit, melyeket hanglemezygárak készítettek először; ezek csak a népszerű számokat adják.

Egészen új, erősen hangra stilizált, művészeti szempontokat különösen hangsúlyozó rádiólírai műfaj a németek Hörwerkje, melynek más országok rádiójában alig akad hasonmása. Ha fogalmi tartalmát híven akarjuk adni, magyarul lírai hangműnek nevezhetjük. Zene és költészet olvad ebben egybe sok jóhiszeműséggel és lelkesedéssel, de sok erőltetettséggel és mindenáron újat akarással is. Mi nem vagyunk elég szentimentálisak ahhoz, hogy ilyen műveket alkossunk.

A hangjáték az emberi alkotó szellem új és értékes gazdagodása. Egyik leghíresebb művelője, Hermann Kesser mondja róla, hogy a drámai költészetnek elgondolhatóan leghatalmasabb kifejező eszköze ma. Ebből a tényből fakad az a kötelességünk, hogy általa a hallgatónak a legmagasabbrendű emberi közösség hitét és erejét adjuk.

KILIÁN ZOLTÁN